

Marek Jodkowski

Katolicka parafia w Tylży w XIX wieku

Studia Redemptorystowskie nr 13, 357-371

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KATOLICKA PARAFIA W TYLŻY W XIX WIEKU

- Słowa kluczowe:** Tylża, diaspora Kościoła katolickiego, Litwini, litewska mniejszość w Prusach Wschodnich, budownictwo sakralne
- Keywords:** Tylża/Sowieck, the Catholic Church in dispora, Lithuanians, Lithuanian minority in East Prussia, religious buildings
- Schlüsselwörter:** Tilsit/Sowieck, Diaspora der katholischen Kirche, Litauer, Litauische Minderheit in Ostpreußen, sakrale Bauwesen

Wstęp

Tylża (ros. Sowieck), położona w obwodzie kaliningradzkim, zyskała szczególne znaczenie podczas wojen napoleońskich. W XIX wieku wchodziła w skład pruskiej Litwy, stanowiącej część Prus Wschodnich, gdzie mieszkała m.in. ludność litewska¹. Miasto podlegało pastoralnej opiece rządców diecezji warmińskiej, którzy starali się zapewnić katolikom udział w życiu religijnym. Dotychczas nie opracowano jego pełnej monografii w języku polskim, w której skoncentrowano by się na historii miejscowych wspólnot religijnych. Cenne wiadomości na temat katolickiej placówki duszpasterskiej w Tylży i Drangowskim wyszły spod pióra ks. Andrzeja Kopiczki, który zreferował m.in. jej dzieje od XVII wieku². Wciąż jednak brakuje informacji dotyczących funkcjonowania parafii tylżyckiej w XIX wieku, a zwłaszcza jej genezy, roz-

¹ W drugiej połowie XIX wieku ludność litewska Prus Wschodnich w znacznym stopniu uległa procesowi asymilacji. W 1831 roku w powiecie tylżyckim mieszkało 21 600 Litwinów (53% ludności powiatu), w 1861 roku – 27 900 (48%), zaś w 1890 roku – 27 950 (jedynie 39%). Większość osób tej narodowości w Prusach Wschodnich należała do Kościoła ewangelickiego (w 1831 roku ok. 97%, natomiast w 1910 roku – najwyżej 94%); zob. L. Belzyt, *Sprachliche Minderheiten im preußischen Staat 1815–1914*, Marburg 1998, s. 24–25; K. Ślaski, *Stosunki demograficzne, narodowościowe i wyznaniowe*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 3 (1815–1850), cz. 1, *Gospodarka, społeczeństwo, ustrój*, Poznań 1993, s. 164.

² Zob. zwłaszcza A. Kopiczko, *Rozwój Kościoła katolickiego na terytorium dzisiejszego Obwodu Kaliningradzkiego (do 1947 r.). Zarys problematyki*, w: *Czynem i prawdą. Księga pamiątkowa na siedemdziesiąte piąte urodziny księdza arcybiskupa Edmunda Piszczka*, red. C. Rogowski, W. Nowak, A. Kopiczko, Olsztyn 2004, s. 105.

woju infrastruktury budowlanej, ludności katolickiej, życia religijnego i sakramentalnego oraz finansów. Żeby je uzupełnić, warto skoncentrować się przede wszystkim na analizie dokumentów zdeponowanych w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, które mieści się w Bonifatiuswerk w Paderborn.

1. Rys historyczny

W 1663 roku szlachcic Piotr von Gließen-Dorengowski (Drengowski) wybudował w swojej posiadłości w Drangowskim³, na południe od Tylży, drewnianą kaplicę. Po jego śmierci uległa ona jednak zniszczeniu. Starano się o pozwolenie na jej odbudowę, jednakże bezskutecznie. Dopiero po objęciu rządów przez elektora Fryderyka I Hohenzollerna, 27 marca 1690 roku, uzyskano zgodę, aby wznieść kaplicę „na tym samym miejscu i tych samych rozmiarów” co poprzednia. Budowę kościoła rozpoczęto w 1692 roku. Kamień węgielny poświęcił biskup żmudzki Kazimierz Pac. Inwestycję wspierał finansowo kanonik żmudzki Stanisław Siemaszko. Prace budowlane zakończono w 1699 roku. Świątynię konsekrował 29 września 1701 roku biskup warmiński Andrzej Chryzostom Żaluski. Powierzono ją duszpasterskiej opiece jezuitów (tylko pierwszy proboszcz był księdzem diecezjalnym). Niestety, królowie pruscy wielokrotnie dążyli do zlikwidowania placówki. W 1726 roku przynależność do niej deklarowało ok. 1500 katolików. Kazania były głoszone w języku niemieckim i litewskim⁴. Zgodnie z wolą fundatorów, jeden z kapłanów miał włączyć językiem litewskim⁵. Zdaniem Iselin Gundermann, dopiero od 1732 roku zezwolono na sprawowanie regularnych nabożeństw w tej świątyni⁶. W 1840 roku jej stan techniczny był dobry; jedynie sufit wymagał remontu. Organy natomiast znajdowały się w opłakanym stanie. W dzwonnicy wisiały dwa dzwony, zaś ko-

³ Posiadłość Drangowski określano wcześniej nazwą Sentainen. Po śmierci Gließen-Dorengowskiego, w 1690 roku, jako bezpieczne dobra przekazano ją kanonikowi Stanisławowi Siemaszce, aby wybudował obiekt sakralny dla licznych uczestników Mszy św. w święto św. Michała Archanioła; zob. Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus in Ostpreußen, einst und jetzt*, Braunsberg 1898, s. 46, przyp. 2.

⁴ „Ermländisches Kirchenblatt” 1936, nr 39, s. 636; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 242; tenże, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*, Olsztyn 1993, s. 198–199; tenże, *Rozwój Kościoła katolickiego...*, dz. cyt., s. 105; por. I. Gundermann, *Das kirchliche Leben, w: Tilsit – Ragnit. Stadt und Landkreis. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, red. F. Brix, Würzburg 1971, s. 341; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 14; Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 46.

⁵ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej: GStA PK), I. HA Rep. 89 Geh. Zivilkabinett, jüngere Periode, nr 22928, k. 111.

⁶ I. Gundermann, *Das kirchliche Leben*, dz. cyt., s. 341.

ściół posiadał sygnaturkę⁷. Po siedmiu latach zarówno dach, jak i jedna z elewacji uległy destrukcji⁸. Ostatecznie kościół rozebrano w 1861 roku⁹. Warto wspomnieć, że do 1818 roku znajdował się w Tylży katolicki przytułek (Hospital)¹⁰. Placówce duszpasterskiej w Drangowskim nadano prawa parafialne dopiero 20 grudnia 1843 roku, po uprzedniej aprobacie króla pruskiego z 25 sierpnia 1842 roku¹¹.

W XVIII i XIX wieku pracowali w Drangowskim bądź Tylży następujący księża katolicy, którzy pełnili urząd proboszcza lub kuratusa: Franz Rymkiewicz (od 1781), Joseph Willich (od 1792), Joseph Zyball (od 1804), Franz Thiedig (od 1824), Anton Schmidt (od 1842), Johannes Zabermann (od 1846), Anton Gerigk (od 1872), Anton Kluth (od 1873) i Andreas Januskowski (od 1887)¹².

2. Troska o budynki kościelne

Niekorzystne usytuowanie świątyni w Drangowskim stało się przyczyną podjęcia starań o budowę nowego kościoła katolickiego w Tylży. W 1739 roku, dzięki Fryderykowi Wilhelmowi I, przekazano katolikom odpowiednią parcelę. Władca przeznaczył na wzniesienie nowej świątyni 200 talarów. Wprawdzie prace przy niej rozpoczęto w 1740 roku, jednak kamień węgielny położono dopiero 27 czerwca 1742 roku. W tym samym roku odwołano z Tylży jezuitów. Wstrzymano także inwestycję, natomiast odrestaurowano stary obiekt sakralny, w którym odbywały się nabożeństwa¹³. Pozwolenie na kontynuowanie budowy wydano dopiero w 1843 roku, zaś podjęto ją w 1849 roku¹⁴. Zrealizowanie pro-

⁷ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: AAWO), AB B 133a (12 sierpnia 1840).

⁸ AAWO, AB B 133a (22 czerwca 1847).

⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium Ve, Sekt. 2, Abt. VI, nr 22, Bd. 3, k. 39.

¹⁰ F. Dittrich, *Der Kulturkampf im Ermland*, Berlin 1913, s. 302.

¹¹ Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Tilsit, Missionsbericht vom Jahre 1895; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, dz. cyt., s. 242; A. Kopiczko, *Rozwój Kościoła katolickiego...*, dz. cyt., s. 105; por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 15.

¹² A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 56.

¹³ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888; A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 198–199; A. Kopiczko, *Rozwój Kościoła katolickiego...*, dz. cyt., s. 105; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 15; Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 46–47; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, s. 47.

¹⁴ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, dz. cyt., s. 242; tenże, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 199; I. Gundermann, *Das kirchliche Leben*, dz. cyt., s. 341; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 15; Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 47; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 47.

jektu nowego kościoła opiewało na 15 tys. talarów¹⁵. Na ten cel przeprowadzono m.in. w 1851 roku kolektę wśród katolickich mieszkańców prowincji pruskiej¹⁶. Tegoż roku prawdopodobnie ukończono budowę świątyni. Jej konsekracja ku czci Wniebowzięcia Maryi odbyła się w 1853 roku¹⁷. W nowym kościele znajdowały się organy, niestety bez polichromii. Dysponowano także sygnaturką, którą przeniesiono z kaplicy w Drangowskim¹⁸.

Na rzecz opisywanej placówki duszpasterskiej w powiecie tylżyckim biskup pomocniczy diecezji warmińskiej Antoni Frenzel podarował trzy obrazy pędzla Gerharda von Kugelgena. Proboszcz Johannes Zabermann potrzebował jednak pieniędzy na spłatę inwestycji budowlanej. Uzyskał informację od wikariusza, ks. Josepha Hippela, że nabyciem obrazów do kościoła w Głotowie jest zainteresowany tamtejszy proboszcz, ks. Joseph Grunwaldt. Na zgodę władz diecezjalnych w sprawie sprzedaży malowideł czekano ponad 10 lat. Kolejny proboszcz głotowski, ks. Theodor Rolfs, 11 grudnia 1862 roku uzyskał pozwolenie kurii biskupiej, aby uiścić za nie 2 tys. talarów (obraz z przedstawieniem Chrystusa – 700 talarów, św. Jana Ewangelisty – 450 talarów i nieukończony św. Jana Chrzciciela – 350 talarów). Obawiał się jednak zarzutów, że przeprowadzając transakcję, roztrwoni majątek kościelny w Głotowie. Ostatecznie przypieczętowano umowę, o czym poinformowano w „Hartungsche Zeitung”¹⁹. W czasie wizytacji dekanalnej w 1875 roku odnotowano, że w kościele tylżyckim należy przeprowadzić renowację malowideł na ścianach, a także w absydzie. Uległy one bowiem zatarciu wskutek deszczu. Zapewne brakowało również ołtarzy bocznych, na których wykonanie zamierzano gromadzić potrzebne fundusze. Paramenty i bieliznę kielichową wykonywało lokalne Towarzystwo Paramentowe²⁰. Rok później ubolewano, że parafia nie dysponuje pieniędzmi na pokrycie prac remontowo-budowlanych²¹. W 1877 roku oprócz remontu plebanii, który zresztą wykonywano corocznie, częściowo naprawiono bądź wzniesiono na nowo ogrodzenie wokół szkoły. Na żądanie urzędu powiatowego ogrodzono także cmentarz w Drangowskim. Wiosną

¹⁵ GStA PK, I. HA Rep. 89 Geh. Zivilkabinett, jüngere Periode, nr 21988, k. 263.

¹⁶ AAWO, Teczka: Tyłża 9, Extract aus dem Braunsberger Kreisblatt No. 7.

¹⁷ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, dz. cyt., s. 242; tenże, *Rozwój Kościoła katolickiego...*, dz. cyt., s. 105. W ołtarzu głównym znajdował się obraz Dziewicy Maryi; I. Gundermann, *Das kirchliche Leben*, dz. cyt., s. 342; Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 47; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 47–48. Drugim patronem kościoła był św. Michał Archanioł; zob. *Erlasse des Bischöflich Ermländischen Ordinariates*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” 1870, nr 1, s. 9.

¹⁸ AAWO, AB B 133a (26 czerwca 1852).

¹⁹ A. Höhn, *Die Originalgemälde des Gerhard von Kugelgen in der Wallfahrtskirche zu Glottau*, „Unsere Ermländische Heimat” 1930, nr 4, s. 14–15.

²⁰ AAWO, AB I V 26, s. 21, 23.

²¹ AAWO, AB I V 26, s. 23.

1878 roku zamierzano pokryć cementem fundamenty przy kościele²². Niestety, zabrakło pieniędzy na ten cel. Proboszcz tylżycki uskarżał się także na brak mszału na niedziele i święta. Zgodnie z zarządzeniem powizytacyjnym biskupa warmińskiego z 6 sierpnia 1877 roku, chrzty w tylżyckiej świątyni miały odbywać się nie w południowej zakrystii, lecz w pomieszczeniu pod wieżą. Z tego względu duszpasterz planował wykonanie kraty, aby uniknąć profanacji tej części kościoła²³. Ostatecznie w 1879 roku renowacji malowideł kościelnych podjął się Justus Bornowski, który na nowo wymalował absydę świątyni. Jej okna obito blachą, aby zabezpieczyć wnętrze przed deszczem. Kaplicę chrzcielną urządzono pod chórem muzycznym; chrzcielnicę kupiono dzięki wsparciu finansowemu dobroczyńcy Gebera. Miejskowa wspólnota parafialna ufundowała z kolei nową, srebrno-złotą wieczną lampkę. Polichromowane oraz pozłoczone ołtarze boczne wykonał Heinrich Splieth z Elbląga. Brakowało w nich jeszcze figur św. Józefa i Michała, które miały być dostarczone do kościoła pod koniec roku. Ołtarz główny i organy zostały pokryte polichromią oraz pozłoczone²⁴. W dawnym budynku szkolnym wynajęto wszystkie pokoje mieszkalne²⁵.

W 1880 roku pozłociono kielich. Heinrich Splieth zrobił dwa nowe konfesjonały, które usytuowano na przedzie świątyni. Stare, stojące dotychczas pod chórem muzycznym, groziły zawaleniem. W kościele nie było jeszcze żyrandola oraz obrazów, dlatego wnętrze wydawało się puste. Szczyt świątyni oraz plebanii pokryto blachą²⁶. W 1882 roku w pojedynczych pokojach plebanii wykonano gipsowe sufity. Zreperowano bądź zainstalowano na nowo piece, w tym również piec kuchenny. Zapadły się drewniane schody przed plebanią, zamiast nich wzniesiono nowe, granitowe²⁷. W następnym roku otynkowano plebanię, a także naprawiono oraz pozłociono stary żyrandol w kościele²⁸. W 1884 roku remontu wymagały organy, instalowane niegdyś przez Johanna Rohna. Proboszcz przygotowywał się ponadto do położenia fliz w prezbiterium kościoła²⁹. Rok później wyremontowano dobudówkę do obiektu szkolnego. Od 1 kwietnia, czyli na początku planowanej reaktywacji szkoły katolickiej, miał w niej mieszkać dzwonnik³⁰. W 1886 roku włamało się do świątyni i skradziono dwie skarbonki, jak również znaczną ilość

²² AAWO, AB IV 26, s. 37.

²³ AAWO, AB IV 26, s. 41.

²⁴ AAWO, AB IV 26, s. 47; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 220, 237.

²⁵ AAWO, AB IV 26, s. 48–49.

²⁶ AAWO, AB IV 26, s. 55.

²⁷ AAWO, AB IV 26, s. 63.

²⁸ AAWO, AB IV 26, s. 69.

²⁹ AAWO, AB IV 26, s. 77.

³⁰ AAWO, AB IV 26, s. 87.

wosku³¹. Kolejny etap budowy wieży kościelnej przewidziano na następny rok. Następnie planowano również budowę kaplicy cmentarnej, ponieważ duszpastarze dość długo czekali na cmentarzu, oddalonym ponad dwa kilometry od kościoła, na przewiezienie ciała. Służyłaby ona także do deponowania przedmiotów wykorzystywanych w czasie pochówków³². W 1888 roku budowa wieży kościelnej dobiegała końca. W trakcie prac odstąpiono jednak od pierwotnego projektu, w którym jej szpic sprawiał wrażenie nieproporcjonalnego względem korpusu świątynnego. Tegoż roku zainstalowano także pompę na cmentarzu³³. Ponadto zawarto kontrakt z zakładem ludwisarskim Karla Friedricha Ulricha z Apoldy na odlanie dzwonów za 3 tys. marek. Mimo że upływał on dopiero 31 grudnia 1892 roku, dzwony dostarczono jeszcze tego samego roku. Ważyły one 573, 375, 235 i 148 kg³⁴.

W 1888 roku świątynia, plebania oraz szkoła znajdowały się w dobrym stanie technicznym³⁵. Podano wówczas w przybliżeniu kosztorys prac budowlanych obiektów kościelnych przy tylżyckiej parafii: kościół kosztował 100 tys. marek, zaś plebania 12 tys.³⁶. Prezentowane koszty wzniesienia świątyni wydają się jednak zawyżone. W 1892 roku przeprowadzono remont jej zachodniego szczytu dotkniętego grzybem za 430 marek. Heinrich Splieth wykonał również drewniane antepedium do ołtarza głównego. Na koszt parafian zamówiono ponadto żłóbek bożonarodzeniowy u Reglego w Düsseldorfie³⁷. Na początku 1893 roku planowano prace przy suficie pokoju w mieszkaniu wikariusza³⁸. Jesienią tegoż roku zamierzano z kolei wykonać nowy płot wokół cmentarza w Drangowskim³⁹. W 1894 roku położono nowe flizy w absydzie kościoła. Okazało się przy tym, że część ołtarza uległa zbutwieniu. Remont wykonano według wskazówek radcy budowlanego Kapitzkego⁴⁰. Na kupno stacji drogi krzyżowej zgromadzono w tym czasie ponad 800 marek, natomiast na remont i przebudowę organów – 411 marek⁴¹. W 1895 roku podano wymiary kościoła w Tylży: jego długość wynosiła 42 m, zaś szerokość 21 m. Zbudowany był w stylu neogotyckim⁴².

³¹ „Gazeta Olsztyńska” z 1 października 1886.

³² AAWO, AB I V 26, s. 108; zob. także „Pielgrzym” z 24 marca 1887, nr 36.

³³ AAWO, AB I V 26, s. 140–141; „Pielgrzym” z 6 listopada 1888, nr 131; zob. także I. Gundermann, *Das kirchliche Leben*, dz. cyt., s. 342.

³⁴ AAWO, AB I V 26, s. 212; „Gazeta Olsztyńska” z 14 września 1888; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 111.

³⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888.

³⁶ Tamże.

³⁷ AAWO, AB I V 26, s. 212–213; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 237.

³⁸ AAWO, AB I V 26, s. 213.

³⁹ AAWO, AB I V 26, k. 239.

⁴⁰ AAWO, AB I V 26, k. 255.

⁴¹ AAWO, AB I V 26, k. 255v.

⁴² Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht vom Jahre 1895.

3. Szkolnictwo

Fryderyk Wielki zezwolił 18 września 1749 roku na nauczanie dzieci katolickich w prywatnym domu w Tylży. W rezultacie powołano elementarną szkołę katolicką (Elementarbürgerschule für die Katholiken) w budynku katolickiego przytułku (Hospital). Zamieszkał w nim również nauczyciel, który pełnił funkcję kantora i organisty⁴³. Szkoła zachowała swój katolicki charakter do 1825 roku. Wówczas utworzono w niej drugą klasę, dzięki czemu stała się symultanną placówką oświatową. Ten stał trwał do 1856 roku. Ówczesny proboszcz postanowił erygować elementarną szkołę katolicką. Odpowiedzialność za jej utrzymanie miała spoczywać na jego barkach. Rejencja w Gąbinie 13 lutego 1856 roku zadecydowała jednak, że jej finansowanie zostanie powierzone władzom Tylży. 1 listopada 1854 roku nauczycielem katolickim w tym mieście został kantor Andreas Baumgart. Jednoklasowa elementarna szkoła katolicka funkcjonowała przez 40 lat. W 1870 roku liczyła 102 uczniów⁴⁴. Istotne zmiany w jej działalności odnotowano 27 kwietnia 1870 roku. Utworzono wówczas drugą klasę oraz zatrudniono jako jej nauczycielkę pannę Zumann⁴⁵. Nauczała ona odtąd niższą klasę, do której uczęszczały dzieci w wieku 6–8 lat⁴⁶. W 1875 roku budynek szkolny znajdował się w opłakanym stanie technicznym. Planowano wzniesienie nowego obiektu do celów edukacyjnych⁴⁷, co zrealizowano rok później. Koszty budowlane opiewały na ok. 5400 marek. Nową szkołę poświęcił 24 września 1876 roku proboszcz tyłżycki ks. Anton Kluth⁴⁸. Stopniowo zmniejszała się jednak liczba uczniów. W 1878 roku odnotowano ich jedynie 61. Pod koniec sierpnia tegoż roku władze miejskie postanowiły zlikwidować drugą klasę w trybie natychmiastowym. Zadecydowano również, że szkoła katolicka przestanie funkcjonować od 1 kwietnia 1879 roku, zaś dzieci tej konfesji zostaną przydzielone do trzech miejscowych szkół ewangelickich⁴⁹. Nie pomogły interwencje parafian w sprawie zmiany decyzji magistratu. Katolickich uczniów przyjęto do szkoły miejskiej (Rechtstädtische Schule), w której zatrudniono także wspomnianego nauczyciela Baumgarta⁵⁰. Panna Zumann przeszła wówczas na emeryturę. Po kulturkampfie reaktywowano 1 kwietnia 1886 roku jednoklasową szkołę katolicką w jej dawnym budynku przy ul. Wodnej 19 (Wasserstrasse). Lokal-

⁴³ AAWO, Tylża 1, k. 1.

⁴⁴ AAWO, Tylża 1, k. 1v–2.

⁴⁵ AAWO, Tylża 1, k. 2.

⁴⁶ AAWO, Tylża 1, k. 2v.

⁴⁷ AAWO, AB I V 26, s. 21.

⁴⁸ AAWO, AB I V 26, s. 23.

⁴⁹ AAWO, Tylża 1, k. 2v; F. Dittrich, *Der Kulturkampf im Ermland*, dz. cyt., s. 301.

⁵⁰ AAWO, Tylża 1, k. 3; por. F. Dittrich, *Der Kulturkampf im Ermland*, dz. cyt., s. 301.

ny magistrat uchwalił 21 maja 1886 roku dotację na rzecz szkoły: ogrzewanie – 45 marek, sprzętanie klasy – 15 marek, na tusz, kredę i gąbkę – 6,50 marki oraz na skrzypce – 12 marek. Nauczycielką prac ręcznych została panna Foetenheuer, otrzymując 72 marki rocznie⁵¹. W 1892 roku do budynku szkolnego Baumgart doprowadził na własny koszt bieżącą wodę⁵². Po jego przejściu na emeryturę, 1 kwietnia 1894 roku, zatrudniono kolejnego katolickiego nauczyciela, Augusta Preuschoffa z Robkojen⁵³. W 1900 roku liczba uczniów wzrosła do 86. Z tego powodu Preuschoff zwrócił się z prośbą do miejscowego magistratu o zmianę statusu katolickiej placówki oświatowej na szkołę dwuklasową i zatrudnienie drugiego nauczyciela, mężczyzny. Zaaprobowano tę prośbę 22 lutego 1901 roku, jednakże nauczycielem drugiej klasy została kobieta⁵⁴.

4. Robkojen

W 1830 roku zabiegano u władz państwowych o erygowanie placówki duszpasterskiej w Robkojen. Proboszcz z Tylży ks. Franz Thiedigk zamierzał wybudować tam kaplicę. Władze państwowe wskutek nieprzychylniej opinii lokalnego superintendenta udaremniły jednak jego plany⁵⁵. W 1865 roku podarowano proboszczowi ks. Johannesowi Zabermannowi tymczasową, drewnianą, dwunastoletnią kaplicę, znajdującą się poza granicami państwa, w Weinutten. Ostatecznie przewieziono ją przez granicę i ponownie skonstruowano w Robkojen. Jej poświęcenie ku czci św. Jana Chrzciciela odbyło się 26 września 1869 roku⁵⁶.

Kurację w Robkojen powołano do istnienia dopiero w 1868 roku. Wówczas biskup warmiński nominował w niej pierwszego wikariusza lokalnego ks. Antona Brondzo, który podlegał proboszczowi w Tylży⁵⁷. Został on niesłusz-

⁵¹ AAWO, Tylża 1, k. 3v–4.

⁵² AAWO, AB I V 26, s. 213.

⁵³ AAWO, Tylża 1, k. 4v–5. August Preuschoff urodził się 18 listopada 1866 roku w Wierznie, w powiecie braniewskim. W latach 1884–1887 kształcił się w seminarium nauczycielskim w Braniewie. Pierwszy egzamin nauczycielski zdał w marcu 1887 roku, zaś drugi jesienią 1889 roku. Pracę w prywatnej szkole w Szibben (powiat Heydekrug) rozpoczął 1 czerwca 1887 roku. Zakończył ją 1 kwietnia 1891 roku. Od tego dnia do 1 kwietnia 1894 roku pracował jako nauczyciel (i organista) w publicznej szkole w Robkojen, a następnie otrzymał z tylżyckiego magistratu propozycję zatrudnienia w miejscowej szkole katolickiej; zob. AAWO, Tylża 1, k. 5–5v.

⁵⁴ AAWO, Tylża 1, k. 6v.

⁵⁵ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, dz. cyt., s. 17, 21, 243; Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 65.

⁵⁶ „Ermländisches Kirchenblatt” 1939, nr 16, s. 232; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 57; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej...*, dz. cyt., s. 48.

⁵⁷ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, dz. cyt., s. 21–22.

nie oskarżony o przemyt broni do Polski. Pod koniec czerwca 1870 roku zatrzymano go i przekazano władzom rosyjskim, które zesłały go na Syberię⁵⁸. W 1877 roku do kuracji w Robkojen, którą traktowano jako filię parafii tyłzyckiej, należało 50 morgów gruntów⁵⁹. Wartość tych nieruchomości, na których zresztą znajdował się obiekt sakralny i budynki towarzyszące, szacowano na 18 tys. marek. Na ich zakup oraz prace remontowo-budowlane otrzymano od biskupa warmińskiego 15 tys. marek oraz od ks. Zabermanna – 1500 marek⁶⁰. Kurację w Robkojen uniezależniono od parafii w Tyłży prawdopodobnie dopiero 10 grudnia 1891 roku, kiedy ks. Anton Marquardt został ustanowiony pierwszym proboszczem nowo erygowanej parafii⁶¹.

5. Ludność katolicka

W 1876 roku w tyłzyckiej parafii przebywało 1143 wiernych (w tym w Tyłży – 633), zaś w kuracji w Robkojen – 600 (z czego w tej wsi – 200). Dzieci w wieku szkolnym na obszarze parafii odnotowano 65 (z czego z rodzin mieszanych wyznaniowo – 25), zaś na terenie kuracji – 50 (wszystkie uczęszczały do protestanckich szkół). W tyłzyckiej parafii prawo do stałego pobytu miało 40 rodzin katolickich (w których dwoje małżonków wyznawało wiarę katolicką) oraz 65 mieszanych wyznaniowo, zaś w kuracji Robkojen – 27 rodzin katolickich i 7 mieszanych wyznaniowo⁶².

W 1879 roku liczba katolików placówki duszpasterskiej w Tyłży wynosiła 1400 (z czego z tego miasta – 400). Mieszkali oni w 104 miejscowościach na terenie czterech powiatów. Pobyt stały deklarowało 459 rodzin. Zobowiązanych do nauki szkolnej było 92 dzieci (w tym 72 z Tyłży). Do protestanckich szkół uczęszczało 31 katolików⁶³. W 1883 roku mieszkało na terenie parafii 671 katolików (z czego 459 w Tyłży). Prawo stałego pobytu miało 60 rodzin. W następnym roku liczba dzieci w wieku szkolnym wynosiła 108 (w tym 58 w Tyłży)⁶⁴. W 1888 roku do opisywanej parafii należało 1320 osób (w tym z Tyłży wraz z wojskiem – 680). Na stałe przebywało w niej 150–170 katolickich rodzin⁶⁵. W 1895 roku liczba katolików tej placówki duszpasterskiej wy-

⁵⁸ P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, dz. cyt., s. 57; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 40.

⁵⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (10 lutego 1877).

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, dz. cyt., s. 177.

⁶² Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (10 lutego 1877).

⁶³ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (16 grudnia 1879).

⁶⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (26 marca 1884).

⁶⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, *Missionsbericht v. J. 1888*.

nosiła 1200 (w tym z Tylży – 600), zaś dzieci objętych obowiązkiem nauczania – 140 (z czego 90 w Tylży)⁶⁶. W 1900 roku w powiecie tyłżyckim mieszkało 921 katolickich Litwinów⁶⁷.

6. Życie religijne i sakramentalne

W 1864 roku odnotowano 90 chrztów, 18 ślubów i 50 pogrzebów, zaś w 1876 roku – 56 chrztów, 12 ślubów oraz 41 pogrzebów. Ogółem w latach 1864–1876 ochrzczono 692 osoby, asystowano przy zawarciu 180 związków małżeńskich oraz pochowano 802 zmarłych⁶⁸. W 1876 roku do Komunii św. wielkanocnej przystąpiły w Tylży 703 osoby, natomiast w Robkojen – 420⁶⁹. Przeciętnie na sumę przychodziło tam 200 wiernych, zaś w Robkojen – 140⁷⁰. W 1878 roku liczba chrztów wynosiła 24, ślubów – 8, a pogrzebów – 28. Rok później Komunię św. wielkanocną udzielono 695 wiernym⁷¹. W 1883 roku odnotowano 38 chrztów, 7 ślubów oraz 27 pogrzebów. Komunię św. przyjęło 1258 wiernych, zaś w okresie wielkanocnym – 671⁷². Po dwóch latach zgłoszono już 42 chrzty (z czego 7 dzieci nieślubnych), 6 ślubów (w tym jedna para mieszana wyznaniowo) oraz 33 pogrzeby. Dwie osoby dokonały konwersji na katolicyzm. W 1886 roku do Komunii św. wielkanocnej przystąpiło 664 wiernych (w tym 247 władających językiem niemieckim i litewskim oraz 145 litewskojęzycznych). Do Pierwszej Komunii Świętej dopuszczono 14 osób – wszystkie niemieckojęzyczne⁷³. Liczba chrztów wynosiła 38 (w tym 18 chłopców i 20 dziewczynek), ślubów – 13 (z czego 6 mieszanych wyznaniowo) oraz pogrzebów – 39. Pięć osób innej konfesji bądź religii przyjęto do Kościoła katolickiego⁷⁴. Kolejnego roku ochrzczono 42 osoby, asystowano przy zawarciu 11 związków małżeńskich oraz pochowano 29 zmarłych. Rozdano 2000 komunii św., a w okresie wielkanocnym – 700. W Mszach św. uczestniczyło 250–300 wiernych⁷⁵.

⁶⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht vom Jahre 1895. Z powszechnego spisu ludności z 2 grudnia 1895 roku wynika, że w powiecie tyłżyckim mieszkało 72 359 ewangelików i 1852 katolików; zob. Dr. Warmiensis [G. Matern], *Katholizismus und Protestantismus...*, dz. cyt., s. 78.

⁶⁷ L. Belzyt, *Sprachliche Minderheiten im preußischen Staat 1815–1914*, dz. cyt., s. 25, przyp. 61.

⁶⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (10 lutego 1877).

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (16 grudnia 1879). W 1884 roku informowano, że w 1878 roku liczba chrztów wyniosła 36, ślubów – 6, zaś pogrzebów – 30; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (26 marca 1884).

⁷² Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (26 marca 1884).

⁷³ AAWO, AB IV 26, s. 107.

⁷⁴ AAWO, AB IV 26, s. 125–126.

⁷⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888; AAWO, AB IV 26, s. 139.

W 1888 roku zgłoszono 40 chrztów (w tym 18 chłopców i 24 dziewczynki), 11 ślubów (w tym 6 mieszanych wyznaniowo) i 32 pogrzeby. Do Komunii św. wielkanocnej przystąpiło 755 wiernych⁷⁶. Do 1888 roku celebrowano pięciokrotnie Msze św. w Rucken, w mieszkaniu właściciela o nazwisku Spren- gler⁷⁷. W 1893 roku informowano, że Msze św. w tej miejscowości odbywają się 2–3 razy w roku⁷⁸. Następnego roku, poza jednorazowym nabożeństwem w Rucken, dwa razy odprawiano Msze św. w Mehlauken, jak również raz w więzieniu w Ragnecie⁷⁹. Liczba chrztów tylżyckiej parafii wynosiła wówczas 54, ślubów – 16 i pogrzebów – 45. Udzielono w tym czasie 2110 komunii św., zaś w okresie wielkanocnym – 728. Na Msze św. niedzielne przychodziło przeciętnie 200 wiernych. W ciągu trzech minionych lat 15 osób dokonało konwersji na katolicyzm, natomiast 6 zadeklarowało apostazję⁸⁰. Wizytacja biskupia parafii odbyła się 29 czerwca 1895 roku, a następnego dnia – bierzmowanie, do którego przystąpiło 150 osób (w tym również z parafii w Robko- jen)⁸¹. 7 czerwca 1896 roku do Pierwszej Komunii Świętej przyjęto 23 dzieci⁸².

7. Finanse

Kapitał parafii w Tylży w 1876 roku miał wartość 14 466,30 marki. Fundacje mszalne wynosiły 7451,52 marki. Proboszczowi przekazywano z tego źródła 723,32 marki, czyli prowizję od lokaty. Poza tym otrzymywał on 150 marek z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego. Należy nadmienić, że wcześniej tę kwotę wypłacano z funduszy państwowych, jednak w czasie kulturkampfu wstrzymano realizację zobowiązań finansowych względem katolickiego duchowieństwa. Pozostałe przychody duszpasterza o wartości 120 marek pochodziły z kasy kościelnej. Wikariusz lokalny w Robkojen pobierał z kasy diecezjalnej 150 marek oraz należności za dzierżawę gruntów przypisanych do tej kuracji⁸³. Na uposażenie nauczyciela katolickiego z Tylży składało się 1500 marek z funduszy municypalnych oraz chesne szkolne o wartości 120 marek (po 60 fenigów za ucznia). Donacja wspólnoty parafialnej na rzecz szkoły opiewała na 90 marek. W tym czasie dług parafialny szacowano na 4455,30 marki (za prace budowla-

⁷⁶ AAWO, AB IV 26, s. 162.

⁷⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888. Rucken (lit. Rukai) leżało pomiędzy Tylżą, Szyłgąłami, Tszibben i Robkojen. Do 1888 roku w nabożeństwach sprawowanych w tej miejscowości uczestniczyło 50–60 wiernych; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888.

⁷⁸ AAWO, AB IV 26, s. 219.

⁷⁹ AAWO, AB IV 26, k. 239.

⁸⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁸¹ AAWO, AB IV 26, k. 269; „Gazeta Olsztyńska” z 22 czerwca 1895; 17 lipca 1895.

⁸² „Gazeta Olsztyńska” z 17 czerwca 1896.

⁸³ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (10 lutego 1877).

ne przy plebanii 555,30 marki oraz przy szkole – 3900 marek)⁸⁴. Tegoż roku ks. Anton Kluth spłacił pożyczkę o wartości 1 tys. marek, którą uzyskano ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha⁸⁵.

W 1879 roku kapitał parafialny wynosił 401,96 marki, proboszczowski – 14 466,40 marki oraz przeznaczony na cele szkolnictwa katolickiego – 1408,50 marki⁸⁶. Przewidywane dochody proboszcza składały się z następujących wpływów: z fundacji mszalnych – 181,90 marki, z prowizji od tzw. kapitału proboszczowskiego – 754,31 marki oraz z zapomogi diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku (przyznana po wstrzymaniu finansowania z funduszy państwowych na skutek kulturkampfu) – 600 marek. W sumie pensja proboszcza opiewała na 1536,21 marki. Parafia czerpała w tym czasie zyski z tzw. dziesięciny osobistej, która stanowiła 160 marek rocznie⁸⁷. Za prace remontowe przy kościele zapłacono 1200 marek. Fundusze te pochodziły zarówno z kasy kościelnej, jak i ze składek parafialnych. Liczono także, że resztę pokryje rejencja gabińska, która od czterech lat nie wypłacała należnych parafii pieniędzy⁸⁸.

W 1884 roku kapitał parafialny stanowił 3576,96 marki. W ramach pensji proboszcz pobierał następujące donacje: z fundacji mszalnych – 190 marek, z tzw. fundacji proboszczowskich – 758,78 marki, z *iura stole* – 15 marek, od miejscowej wspólnoty parafialnej – 90 marek oraz z funduszy państwowych – 178 marek. Jego roczne wynagrodzenie szacowano zatem na 1231 marek. Nauczyciel w tym czasie zarabiał 1859 marek (z kasy kościelnej – 159 marek oraz z magistratu tylżyckiego – 1700 marek)⁸⁹. W parafialnej kasie budowlanej zgromadzono 1623,93 marki. Weterynarz Franz Lausch zapewniał, że wpłaci na dokończenie budowy wieży kościelnej 6 tys. marek, o ile prace rozpoczną się za jego życia. Niestety, kosztorys inwestycji opiewał na 18 tys. marek, co przekraczało zdolność finansową parafii. Warto jednakże nadmienić, że wieża była wzniesiona do wysokości dachu świątyni⁹⁰.

W 1888 roku kapitał parafialny wynosił 5396,96 marki, zaś proboszczowski – 14 750,15 marki. Zarobki proboszcza kształtowały się następująco: z fundacji mszalnych otrzymywał on 232 marki, z tzw. fundacji proboszczowskich – 730 marek, z *iura stole* – 30 marek, z tzw. dziesięciny osobistej – 52 marki, z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego – 150 marek oraz z diecezjal-

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ *Rechnung über Einnahme und Ausgabe des St. Bonifacius-Adalbertus-Vereins pro 1878*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” 1879, nr 4, s. 47.

⁸⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (16 grudnia 1879).

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ AAWO, AB I V 26, s. 47–48.

⁸⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit (26 marca 1884).

⁹⁰ AAWO, AB I V 26, s. 77–78.

nego Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha – 1224 marki. Jego roczne przychody obliczano na 2160,50 marki. Ks. Andreas Januskowski sygnalizował potrzebę rekompensaty za sprawowanie Mszy św. w Rucken: za korzystanie z mieszkania Sprenglera – 15 marek oraz gratyfikację na rzecz proboszcza – 25 marek. Warto nadmienić, że dorośli członkowie wspólnoty parafialnej płacili po 50 fenigów w ramach tzw. dziesięciny osobistej, z czego $\frac{3}{5}$ przeznaczano na potrzeby kościoła, zaś $\frac{2}{5}$ na potrzeby proboszcza⁹¹. W 1891 roku zadłużenie z racji budowy wieży kościelnej wynosiło 9200 marek. Dysponowano jednak kwotą 5817,25 marki z funduszu oszczędnościowego. Rzeczywisty dług szacowano zatem na 3382,73 marki. Władze diecezjalne na jego pokrycie przesłały 16 stycznia 1892 roku 2 tys. marek⁹². Ostatecznie w 1893 roku spłacono wspomniane zobowiązania finansowe⁹³.

W 1895 roku kapitał parafialny stanowił 5896 marek, tzw. proboszczowski – 14 764 marki, natomiast fundacji mszalnych – 19 500 marek⁹⁴. W ramach wynagrodzenia proboszczowi przekazywano: z tzw. kapitału proboszczowskiego oraz kasy kościelnej – 1974 marki, z fundacji mszalnych – ok. 200 marek, z *iura stole* – ok. 25 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej – ok. 100 marek oraz z funduszy państwowych – 860 marek. Jego roczna pensja wynosiła zatem ok. 3159 marek. Na Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha wyasygnowano 30 marek, a na cele dobroczynne – 960 marek⁹⁵.

Do 1 kwietnia 1897 roku podstawowa pensja nauczyciela zatrudnionego w szkołach powszechnych w Tylży wynosiła 900 marek. Należało do niej doliczyć dodatki za wysługę lat, które co cztery lata wzrastały o 160 marek. Pensja mogła w ten sposób osiągnąć wartość 1700 marek. Po uchwaleniu ustawy dotyczącej wynagrodzenia nauczycieli z 3 marca 1897 roku podwyższono również przychody pedagogów w Tylży. Odtąd ich podstawowe wynagrodzenie stanowiło 1050 marek, zaś dodatki mogły być dziewięciokrotnie rewaloryzowane, każdorazowo o 150 marek. Przysługiwała im także rekompensata 350 marek za wynajem mieszkania⁹⁶.

Zakończenie

Dzieje wspólnoty katolickiej w Drangowskim i Tylży w XIX wieku wpisują się w problematykę Kościoła funkcjonującego w diasporze zdominowanej

⁹¹ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht v. J. 1888.

⁹² AAWO, AB I V 26, s. 191.

⁹³ AAWO, AB I V 26, k. 239.

⁹⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Tilsit, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ AAWO, Tylża 1, k. 6.

przez ludność ewangelicką. Determinacja władz diecezjalnych, duszpasterzy oraz wiernych umożliwiła wzniesienie budynków sakralnych przeznaczonych na cele kultu. Przeciwstawiano się groźbie indyferentyzmu religijnego czy też apostazji poprzez posługę duszpasterską, umożliwiającą udział katolików w życiu religijnym i sakramentalnym. Ze szczególną troską zabiegano o wychowanie młodego pokolenia członków lokalnej wspólnoty poprzez erygowanie szkoły wyznaniowej. Boleśnie odczuwano okres kulturkampfu, w którym zawieszono jej działalność oraz wstrzymano wypłatę dotacji państwowych. Parafię wspomagały stowarzyszenia i organizacje katolickie, zwłaszcza Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha, które dotowało prace remontowo-budowlane oraz pensje pracowników kościelnych. Kościół katolicki w Tylży uległ częściowemu uszkodzeniu w czasie II wojny światowej. Do końca lat pięćdziesiątych XX wieku znajdował się w nim skład surowców wtórnych. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych stopniowo burzono świątynię, aby zyskać cegły na budowę warsztatów przy jednej z miejscowych szkół. Wieżę wysadzono w 1983 roku⁹⁷.

⁹⁷ A. Bachtin, G. Doliesen, *Vergessene Kultur. Kirchen in Nord-Ostpreussen. Eine Dokumentation*, Husum 1998, s. 230.

Summary

Catholic parish in Tylża in the 19th century

The first chapel after Reformation in Drangowski near Tylża was built in 1663 by Piotr von Gießen-Dorengowski. After his death, it was destroyed. Another temple was built in the same place in the years 1692–1699. However, it was gradually falling into ruin and in 1861 a decision was made to demolish the building. In 1739, a plot of land was given to Catholics for the purpose of building a new church in Tylża. Even though the works already started in 1740, due to accumulated difficulties they could be continued from the year 1849. The dedication of the church to the Assumption of Mary took place in 1853. The Catholic institution in Drangowski was given parish rights on 20 December 1843. Then they were transferred to the institution in Tylża. German-speaking and Lithuanian-speaking people belonged to this parish. In 1879, renovation of church paintings was carried out by Justus Bornowski, and the side altars were made by Heinrich Splieth. In 1888, the construction of the church tower was completed. The bells were cast in a bell-foundry owned by Karl Friedrich Ulrich from Apolda. A Catholic school also functioned in Tylża. Its activity was suspended during the Kulturkampf period. The parish was supported by Catholic associations and organisations, including the Boniface Association. Priests from Tylża were involved in the development of church facilities in Robkojen.

Ks. Marek Jodkowski – doktor historii Kościoła, magister historii sztuki i archiwista. Pracuje na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Prowadzi także zajęcia w Misyjnym Seminarium Duchownym Księży Werbistów w Pieniężnie. Zajmuje się historią kultury materialnej, historią Prus w XIX i XX wieku, kampanologią historyczną i ikonografią chrześcijańską.